

Обща характеристика

След падането на България под турско робство настъпват сериозни промени във функционирането на главните центрове на културно-просветната дейност в средновековните манастири. Всички манастирски обители в Търновско по Русенски Лом, в южна и югозападна България и Софийско са унищожени. Същата участ сполетява и редица селски и градски храмове, други са превърнати в джамии. В следствие на прекъснатите традиционни връзки с Византия, Сърбия и Русия, осъществявани преди главно чрез манастирите, се ограничава до минимум притока на културна информация, без която духовният живот не би могъл да се развива. Престават да функционират старите книжовни школи и килийните манастирски и църковни училища. Чезнат духовни богатства, трупани толкова векове и като силмволи, и като инструментариум на българската литература. Все пак тази тежка обстановка, особено след като отминават най-страшните пориви на завоеванието, единствените пазители на старата култура се оказват като по чудо непогубените и постепенно възстановяващите се манастири. Още от средата на 15в. започва да се възстановява Рилският манастир. След пренасянето на мощите на Иван Рилски през 1469г. в Рилския манастир, обителта постепенно си възвръща славата на духовно средище. Хиляди поклонници носят дарове, което дава възможност за ново обзавеждане на манастира, за увеличаване на монашеското братство и за подновяване на дейността на рилските книжовници, зографи, преписвачи и калиграфи. По същото време се възстановява дейността и на около софийските манастири, т.нар. Софийско светогорие. Кокаленски, Драгалевски манастири. Именно тук развиват своята дейност едни от най-прославените през робския период български книжовници и зографи. От началото на 17в. се подновява дейността на манастира в Кратово, Етрополския манастир, Тетевенския манастир, Врачанския, манастирите около Скопие и Охрид. Наред с постепенно възстановяване на дейността на средновековните манастири настъпва промяна в техните основни функции. От място за отшелничество те се превръщат в опора на народността.

6 Достатъчно било да се разчуе за възстановяването на някоя обител, за да насърчи населението, че щом вярата е жива, значи е жив и българският народ;

7 Втората функция на манастирите се е изразявала в осъществяването на три взаимосвързани задачи:

8 Да се опази оцелялото книжовно и утвърно (предметите в църквата) богатство;

9 Да се продължи писмената традиция;

10 Да се възстановят прекъснатите връзки за осъществяване на културен обмен с Византия, Сърбия и Русия.

Тази втора функция рядко достигала в робските условия до манастирския книжовен живот, но нейните предназначения да опази писмената старина били от изключителна важност, за да преминат робските векове без да се заличи споменът за културното минало. Това е едно от обясненията на факта, че повечето от средновековните книжовни паметници стигат до наши дни като преписи, преписвани от периода на робството.

11 Третата функция на манастирите се заключава в осигуряването еменетарна грамотност сред ограничени среди от местното население. Без това българската писмена традиция би изчезнала безвъзвратно. На тази цел служили килийните училища, в които децата се учили да четат, да пишат. Наизустявали черковните книги. Усвоявали църковното пеене.

12 Четвъртата функция се изразявала в положението им на основни, ако не и единствени центрове, за обмен на културни ценности. Тази функция се осъществявала по няколко начина:

13 Посредством ежедневните връзки на манастира с местното население. Тъй като много често манастирите били и своеобразни стопански центрове;

14 Чрез подготовката на грамотни хора, които в последствие разпространяват българската книжовност по близки и далечни места;

15 Посредством мрежата на пътуващите монаси, т.нар. таксидиоти, които отивайки в някое селище често превръщали жилището си в килийно училище;

16   Посредством манастирските събори, на които се стичали хиляди поклонници от всички краища на българските земи. Те обменяли езика, стопанския и социален опит. Постепенно се възстановявал историческият спомен, пробуждало се националното самосъзнание.

Четирите функции на манастирите определяли и тяхната структура, включваща отделни звена за изпълнение на отделни дейности. Една от тях била типична за епохата и била свързана с книжовното производство и образованието. Смесът на книжовното производство 15-18в. се състои в частично подновения книжовен фонд, което ще рече предотвратяване изчезването на оцелелите писмени паметници. В един по-широк план трудът на зографите, преписвачите, калиграфите и даскалите има и друго измерение. Той подготвя появата на една група ерудирани личности, автори на оригинални произведения. Делото на творците в българската литература започва рано през 16в. от Софийската школа.

Софийска школа

След падането на Балканите под турска власт, София се обособява като важно търговско средище, събрало различни народности и култури. Оформя се и значителен пласт българско население, което изгражда активно гнездо на културно-просветна дейност. За това съдействат около софийските манастири, откриването на католическа архиепископия, както и относителната близост на Сърбия до Рилския манастир. От софийските книжовници изпъква поп Пейо. Сведенията, които сам дава за себе си, го представят като богат и влиятелен гражданин. Човек с авторитет пред турските власти и гръцките духовници. Оскъдните свидетелства сочат, че той е от хората, осъзнали необходимостта не само от адаптация, но и разграничаване от поробителя по единствено възможния начин – на верска основа. Поп Пейо пише житие на софийския златар Георги, отказал да приеме исляма и затова убит от турците. Това е реален случай. Смъртта на Георги е на 15.02.1515г. Поп Пейо лично е познавал Георги и това придава на разказа силата на очевидното. Житието е построено според каноните, утвърдени в литературата от партиарх Евтимий, но с оглед обстоятелствата, в които се появява, то носи и нови черти. Променен е езикът на изложението. Акцентът се поставя върху съпоставката между исляма и отечествената вяра. Подчертава се превъзходството на Християнството. За пръв път прозвучава идеята за тържество между народност и религия. Същото се отнася и за житието на Св. Никола Софийски Нови. То е написано от Матей Граматик. Отново реален случай. 1555г. е убит софийският общар Никола, който е отказал да приеме исляма.

Килийни училища

От втората половина на 15в. под формата на килийни училища се възстановява организираната просветна дейност по нашите земи. До края на 18в. това са единствените училища у нас. Броят им бил ограничен. Не във всеки манастир е имало училище. Имало няколко вида килийни училища:

- 17 Манастирски училища:
- 18 Вътрешни – децата живеят там;
- 19 Външни – децата идват сутрин и си отиват вечер.
- 20 Килийни училища при метосите;
- 21 При църквите;
- 22 Килийните училища на пътуващите монаси;
- 23 Обществени килийни училища – втората половина на 18в.

Обучението в килийните училища е елементарно с религиозен характер. За учебни книги служели църковните – псалтир, апостол. Мнозина изследователи, макар да признават значението на килийните училища за продължаване на културно-просветната ни традиция, са склонни да ги причисляват единствено към училищата със средновековно религиозно-схоластичен характер. Но според съвременните изследвания

става ясно, че в килийните училища като единствен просветен институт, са се давали и един необходим минимум реални знания, без които общественият просперитет би бил немислим.

Промени:

24 Количествен растеж;

25 Все по-често в килийните училища постъпват светски лица;

26 Килийните училища подготвят не само свещеници, но и светски лица;

27 Промяна в съдържанието на обучението. Макар бавно и трудно, във все повече килийни училища започват да се дават знания по математика, естествознание, география. Започват да се изучават Езоповите басни, Александрията. Започва изучаването на славянски език по руски и сръбски учебници. Въвежда се букварът на Марио Теодорович, издаден 1792г. А след издаването на Рибния буквар 1824г. и той навлиза като учебна книга;

28 Променя се езикът на обучение. Черковно славянският постепенно отстъпва мястото си на говоримия български език;

29 От втората половина на 18в. започват да се развиват т. нар. обществени килийни училища. Те се издържат и откриват не от Църквата и манастирите, а от светски лица и еснафски дружества. Т.е. от втората половина на 18в. килийните училища се превръщат в обществен институт от светски характер.